

TOLDI ÉVA

Újvidéki Egyetem BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
evatoldi@eunet.rs

AZ ELFOGADÁSTÓL A SZUBVERZIÓIG*
Női irodalom, interkulturális jelenségek

From Acceptance to Subversion
Women's writing, intercultural phenomena

A két világháború között a vajdasági magyar irodalom legfontosabb kérdése az volt: mivel kell foglalkoznia a vajdasági magyar írónak. Vajon a helyi színeket kell ábrázolnia, vagy szólhat az emberélet örök, általános érvényű kérdéseiről is? Szenteleky Kornél, a vajdasági magyar irodalom jellegadó egyénisége úgy gondolta, az „igazi vajdasági regény”-nek a Trianon utáni kisebbségi helyzetről, szerbek és magyarok együttéléséről kell szólnia. Az első „igazi vajdasági regény” megírása sokáig váratott magára, míg végül egy nőíró, Börcsök Erzsébet *A végtelen fal* című regénye valósította meg Szenteleky Kornél elképzeléseit. Ily módon az irodalom sorskérdéseiről szóló „nagy narrativa” alakulását egy nőíró befolyásolta. A tanulmány a hovatartozás-tudat és az identitáskérdések kifejezésformáit vizsgálja a regényben. Az interkulturális diskurzus irodalmi megnyilvánulásaihoz a századvégen Juhász Erzsébet *Határregénye* járul hozzá meghatározó módon. A Sajat és az Idegen tapasztalatát a hatalmi pozíciók, a tradicionális magatartásformák mellett a kulturális másság érzékelése, vonzása és taszítása határozza meg. A határ, a fal nemcsak jellegzetes metaforák ebben a szövegvilágban, hanem szövegszervező motívumok is. A regények vizsgálata lehetővé teszi a 20. század eleji és a század végi nőirodalom és női szerepek változásának regisztrálását is.

Kulcsszavak: vajdasági magyar irodalom, „az igazi vajdasági magyar regény”, Börcsök Erzsébet, Juhász Erzsébet, nőirodalom, multikulturalitás, kulturális sztereotípiák.

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában (Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektuma keretében készült.

A vajdasági magyar nőirodalom első megnyilvánulásai egy sok vitától hangos irodalmi korszakban jelentkeztek, amelyek arra irányultak, hogy definiálják, tisztázzák az író első világháború utáni szerepét, amely társadalmi helyzetének megváltozásából adódott. Az etnikai öntudatformálódás, azaz a regionális identitás kialakulása nem ment zökkenőmentesen az első világháborús fordulat éveitől. Az írók úgy érezték, teljesen el vannak zárva addigi irodalmi központjuktól, és nagy kiábrándultsággal élték meg, hogy a magyar irodalomban a korábnál is nagyobb mértékben a peremre szorultak. „A nemzeti önértelmezés szimbolikus fordulatait jellemzően történelmi változások motiválják” (SZAMOSI 2004), aminek következtében az írók eleinte az ellen is tiltakoztak, hogy a „vajdasági magyar” jelzővel illessék őket. A vajdasági ugyanis a centrumközpontú szemléletben a „vidéki” szinonimáját jelentette, amelyet eleve kisebbségnek tartottak. Máig tartó, gyakran fellángoló, eleven vitatéma az is, mivel kell és lehet foglalkoznia az irodalomnak, a „helyi színek” vagy az egyetemes emberi tartalmak szépirodalmi megjelenítésére van szükség.

A nőkről szóló beszéd nem illik bele abba a „nagy narratívába”, amely az irodalom feladatának kijelöléséről szól. A nőiség mibenlétéről való beszéd marginalizálásának okai nemcsak a tradicionális patriarchális társadalmi berendezkedés primátusának elismerésében rejlenek, nemcsak azzal magyarázhatók, hogy mint a legtöbb társadalom, a kisebbségi is osztja azt a nézetet, hogy minden tekintetben a férfi a nő fölött áll. Nemcsak az a tudat húzódik meg a háttérben, hogy „a férfi/nő ellentétpár kiválóan beleillik a kultúrára, illetve az emberi gondolkodásra jellemző *bináris oppozíciók*, azaz ellentétpárok sorába, mely párok legtöbbször – kultúrák szerint változó – *hierarchikus rendbe* is sorolhatók, vagyis az egyik a másik fölött áll, valamiféle többletet tulajdonítunk az egyiknek a másikhoz képest, így pl.: alsó/felső, kicsi/nagy, gyenge/erős, passzív/aktív, érzéki/racionális, külső/belső stb.” (BÁN).¹ Az okok között esetünkben mélyebb, kultúraspecifikus jellegzeteségeket kell keresnünk. Az alábbiakban ezeket fejtjük ki.

Miután a vajdasági magyar irodalom meghatározó egyénisége, Szenteleky Kornél Knut Hamsun és Giovanni Verga munkásságának tapasztalatait leszűrve, Hyppolite Taine műelméletének ismeretében megalkotta a helyi színek elméletét, általánossá vált a nézet, hogy az itt élő író feladata felkutatni, miből is állnak a vidékünkre jellemző a helyi színek, valamint hogy azokat munká-

¹ Hélène Cixous egyenesen úgy gondolja, hogy a kultúrát rendező ellentétpárok mindegyike a férfi/nő szembeállításból ered.

iban ábrázolja. Ezt csak nagyepikai keretek között, regényformában lehetne megvalósítani. Az „igazi vajdasági magyar regény” azonban hosszú ideig várat magára. Regényt addig is írtak a vajdasági magyar írók, azok azonban nem feleltek meg a Szenteleky támasztotta követelménynek, miszerint a vajdasági regénynek a megváltozott életkörülményeket kell bemutatnia. Elképzelése szerint ennek a műnek a „szerbek és magyarok regényének” kell lennie, a „legújabb idők” regényének, amely „bácskai színeket, típusokat és sajátos bácskai levegőt sűrít a könyv lapjai közé” (SZENTELEKY 1943; 286). Írói kvalitásairól tanúskodik az a gondolat, miszerint az „igazi vajdasági regény” nem lehet politikai irányregény, mert az csorbítaná esztétikai értékét, ugyanakkor reálpolitikus is, „a magyarok és szerbek igaz megbékélésének híve” (HORNYIK 1986; 34). Úgy gondolja, hogy tizenkét évvel a határváltozás után már „hüvösen és tárgyilagosan” lehet a témához nyúlni. „Az új államalakulás hullámos változásai, forrongó formakeresése, szenvedélyes kilengései ma már a múlté, ami ma probléma és regénytéma, az már lehiggadt, és nincs szeszélyes változásoknak alávetve.” A saját helyzetüket csak az itteni írók láthatják át, és amikor határozottan állítja, hogy nagy sikere lenne egy ilyen műnek, mert a magyarországi közönség érdeklődését is felkeltené, amelyet „szenvédélyesen” érdekel „a szerbek mentalitása, érzésvilága, etnográfiai sajátossága”, aggódva mondja, lehet, hogy nem veszi majd mindenki szívesen, ha „helyzetünk, életünk valóságos képét adjuk. De mi nem beszélhetünk megszállt területről, és nem állíthatjuk, hogy a Bácska meg Bánát színmagyar” (SZENTELEKY 1943; 354).

Szenteleky az *Ákácok alatt* (1933) című novellaantológiával szerette volna bizonyítani, hogy lehetséges a vajdasági lelkület kifejezése. Téziseit azonban a művészet nem igazolja vissza. Senki, még ő maga sem tud eleget tenni a saját maga támasztotta követelményeknek. Egyedül Börcsök Erzsébet *Vándor a Nišavánál* című elbeszélése felel meg elvárásainak. Szenteleky mindenkit biztat és bátorít a „vajdasági magyar regény” megírására. Hogy Börcsök Erzsébet hogyan jut erre az elhatározásra, azt *Eszter* című, önéletrajzi elemeket is tartalmazó regényének plasztikus leírásából tudjuk meg. A bánáti lány a becsei Helikonnak elnevezett írótalálkozón Szenteleky töprengő kérdésére – „Csak még azt nem tudom, ki fogja megírni – öntudatosan válaszolja: „Ki fogja megírni??... Én” (BÖRCSÖK 1968; 310).

Az akkor már súlyos tüdőbeteg írónak fejezetről fejezetre küldi szövegét lektorálásra. Szenteleky, amikor megkapja Börcsök Erzsébet regényét, tisztában van a kézirat jelentőségével, lelkesen adja hírül, hogy ez az, amit várt: „ez lesz az első könyv, amely igazi vajdasági, igazi mai témát fog adni,

s ezenfelül irodalmi értéke is lesz... Börcsök regényében egy magyar lány és egy szerb fiú szerelméről van szó, akik nem lehetnek egymáséi. Eleinte a forradalom kavargása, a magasra szökő nacionalizmus áll középük, később pedig (...) a fiú súlyos tüdőbaja” (SZENTELEKY 1943; 286).

Bármennyire is igyekezett Szenteleky egyengetni a regény kritikai fogadtatását, korabeli befogadását nagyban meghatározta a tény, hogy nőíró írta. Maga Szenteleky is, aki oly nagyon várta az interkulturális regény megszületését, a nőolvasat felé tereli a befogadást. A címet ugyanis ő adja, Börcsök Erzsébet a Bánát vagy az Ördögszekér mellett döntene, az utóbbit a kisebbségi lét metaforájának tartja, Szenteleky viszont mást javasol: „a magam részéről az Örök fal vagy a Végtelen fal címeket ajánlanám. Ada Negri egyik gyönyörű verse jut eszembe (Il muro), amelyben egy fal húzódik a két szerelmes közé, egy végtelen fal, melyen nincs rés, nincs ajtó, de a falon túl áthallatszik a lépés, a sóhaj, a hívás”. Mottóként meg is jelenik a regényben a vers. A címmel és a mottóval maga Szenteleky irányítja az értelmezést a szerelmi szál felé, az érzelmi jelleget erősíti a nemzeti és a politikai helyett. Amikor tehát az írói gyakorlatról van szó, nem tud eleget tenni saját elveinek, a kultúrpolitikusan felülkerekedik az érzelmes széplélek, amelyennek oly sokszor bizonyult lírában és prózában egyaránt.

A *Kalangya* (1932–1944) című folyóirat, amelynek Szenteleky alapító főszerkesztője volt, a budapesti a *Nyugat* mintájára nem idegenkedik a női alkotók közlésétől. Az, hogy mindössze négy–öt női szerzőt foglalkoztatott, nem a szerkesztőkön múltott, hanem a korabeli irodalmi állapotokról tanúskodik. A lap retorikájában nem jelenik meg „a nő maradjon a fakanálnál” gondolat, sőt, foglalkozik a női nemiség kérdésével is, bár Szenteleky megjegyzi, Gergely Boriskát, aki éppen a nők szexuális felszabadításáról írt, közönségesnek tartja, aki „minden finom egzotikumtól távol áll” (SZENTELEKY 1943; 316).

A *végtelen fal* hősnője, Kalán Margit Bánátban, egy románok, szerbek, magyarok, montenegróiak lakta vidéken él, és végignézi, hogyan változik a határ, s ezzel összefüggésben hogyan változnak meg az emberek. A történelmi események alapján azonosítani lehet az elbeszélte időt: 1918 és az azt követő két esztendő. Apját, a lányok-pusztai földbirtokost megfosztják vagyona nagy részétől, sokfelé a szabad rablás, a kaotikus állapotok jelzik a változás bekövetkeztét, sokan vannak, akik alig várják, hogy „elérkezzen az ő napjuk”. A regény szereplői hitetlenkednek, kételkednek benne, hogy lesznek, akik az új világban gyűlölni fogják őket. Közben Lajos bácsi az újsághíreket követve berajzolja Magyarországot térképére az új határokat.

Margit a saját életében bekövetkezett változásokat éli meg intenzíven. Gyermekkori játszópajtása és szerelme, Emil Bogdan, Belgrádban jut miniszteri hivatalhoz. A szerb fiúnak környezete intrikus figurái bebeszélik, hogy a magyar lány jelenléte hátráltatná karrierjét. Legalábbis Margit így éli meg az eseményeket, nem tudva, hogy a fiú a háttérből továbbra is támogatja.

Falat von tehát közéjük az új államberendezés. S mire kiderülne, Emil érzései nem változtak, az is bebizonyosodik, szerelmük nem lesz hosszú életű, a szerb fiú ugyanis gyógyíthatatlan beteg, feladja minisztériumi állását, s a davosi szanatóriumba utazik, ugyanoda, ahol majd néhány év múlva Thomas Mann *A varázshegyéne*k hőse, Hans Castorp is kezelteti magát.

Magit modern nőfigura. A regény elején még Bécsben látjuk, ahol egy leánynevelő intézet lakója, az első világháborút ott vészeli át. Anyja korai halála után apjának nagyvonalúsága alakítja életvitelét. Szabadon járhat- kelhet a puszta, a közeli falu, Boldur és a város, Beckserek között, szinte a városi kószálónők rokona, nagyfokú önállóságról tesz tanúbizonyságot. Nem tudjuk meg, mivel foglalkozik, életében a gyermeknevelés és a háztartás vezetése nem játszik szerepet, csupán a bálozással és lelki életével törődik, aminek központjában Emil iránti szerelme áll. Egyedül irányítja sorsát, még akkor sem veszi el a lába alóla a talajt, amikor összeomolni látszik világa. A női passzivitásról szóló sztereotípiát dől meg ezen a ponton. Nagy csalódásként éli meg Emil vélt hűtlenségét, „árulását”, ám kideríti az igazságot, és a fiú után utazik, hogy szerelméről biztosítsa, kitartásáról, amellyel majd mellette áll a tüdővész nehéz perceiben is, még a betegség tudata sem töri meg, nem változtatja meg érzelmi viszonyulását. Valójában ő a központi figura, aki az új körülmények között is az örök emberi problémákat tartja fontosnak: nem a történelmi, állammodosító határt, hanem az embereket elválasztó falat szüntetné meg.

Ugyanakkor bármennyire is az önálló, modern nőt testesíti meg, a hősnő teljes egészében elfogadja a férfitársadalom primátusát, s ahhoz igazodva, azon belül keresi önállóságát, semmiben sem lázad ellene. A beteg férfi mellett való kiállás is a női szerepvállalás formája: az ápolás, a gondoskodás női szerepkörét szilárdítja meg. És ilyen interkulturális kapcsolataiban is: már kislány korában határtalan öröm tölti el, amikor Vrbica ünnepén őt is megcsapkodják barkával, akárcsak a szerb gyerekeket, s alkalmazkodik szerelmének kulturális szokásaihoz is, nem tartja idegennek, még nyelvi akadályok sem bonyolítják együttlétüket. Nem tudjuk meg, milyen nyelven beszélgetnek egymással, s soha nem kerülnek szóba önkifejezési nehézségek.

Börcsök Erzsébet mindenképpen eleget akart tenni az iránta támasztott követelményeknek. Motivációjának „női” voltát maga árulja el *Eszter* című regényében, amikor felteszi magának a kérdést, miért is akarta annyira megírni a „vajdasági magyar regényt”: „Becsvágyból? Hogy kivergődjön a szegénységből? Nagyravágyásból? Hogy felülkerekedjen a gögös világon? Hálából? Örömet akart szerezni valakinek? Szerelemből? Nagylelkűségből? Méltó akart lenni valakihez? Áldozatos? Önmagát keresztre feszítő?” (BÖRCsök 1968; 313) Nyilván mindegyik közrejátszott, ám az *Eszter* tanúsága szerint leginkább a Szenteleky iránt érzett plátói szerelem volt prózájának mozgatórugója.

A nőiséget a két világháború közötti kritikai recepció nem teljesen különleges, irodalmon, műveken kívüli tényezőnek tartja. Az esztétikai minősítéseket olvasva genderspecifikus jelzők sokaságát találjuk. Szirmai Károly szerint Börcsök Erzsébet novelláirói „biztosságában volt valami férfiaság, mely azért mégsem gyöngítette a felépítés nőies finomságát”, sohasem tévedt a nőírókat jellemző elaprózásba. *A végtelen falról* szóló méltatásában dicséri, hogy „szinte férfiasnak mondható objektivitással” rajzolja meg a két világháború közötti helyzetképet, „leányos daccal és férfit is megszégyenítő ambícióval azt akarná megmutatni, hogy bele tudja magát élni egész sereg ember lelkébe”. Ebben a diskurzusban tehát a férfiaság a kiindulópont, a hasonlítási alap, az az etalon, amelyhez a nőket hasonlítani lehet.

Szirmai ugyanakkor elismeri, hogy a szerelmet mint témát a nők uralják. A társadalmi események ábrázolása nemzeti érzékenységet sért, ezért az írónak nem marad nagy tematikai területe, hogy beszéljen róla. A szerelem és a házasság az a csomópont, amely megengedi a népek közötti kommunikációról szóló diskurzust, „Börcsök... regényében is az utóbbi problémát használta fel eseményhajtó erőnek” (SZIRMAI 1933; 414), s szerinte ezért előzhette meg a férfiírókat a fontos társadalmi problémák ábrázolásában. Ezzel elismerte primátusát a férfikánonban, legalábbis ami a vállalkozás el-sőbbiségét illeti.

Megfogalmazza a regénnyel szembeni fenntartásait is. Szirmai, az esztétikai értékek primátusát hirdető kritikus éppen a nemzeti sztereotípiák megjelenítését hiányolja. A szerb fiú, Emil „mentalitásában kevés a faji vonás. Ami szláv van benne, az inkább lány, ingadozó, oroszos. A szerb pedig a legkeményebb szláv törzs. Szerelme nem ismer akadályt. Csak a szülő kérése és szava tudja megtorpanítani. Itt természetesen az aktív, a férfinemet értem. Emil inkább magyaros jellem. Annak is szellemileg tisztult, magasabb rétegeiből vett. De erősen európai ízzel”. Ám a magyarok nemzetkarakterológiai

megítélése sem jobb: „Az sem valószínű, hogy Kalán, akármily karakán gyerek is volt a valóságban, ne fogadta volna el Čović százados odanyújtott kezét.” És a montenegrói rendőr sem felel meg a sztereotípiáknak: elképzelhetetlen, hogy Kalánt a „büszke, önérzetes montenegrói ne lőtte volna le ezért a sértésért, nyomban a helyszínen” (SZIRMAI 1933; 416).²

A végtelen fal 1933-ban jelenik meg. „Abszolút közönségsikert” arat, éppúgy, ahogyan Szenteleky megjósolta. A témához azonban nem lehetett kellő óvatossággal nyúlni. Szenteleky nem jól mérte fel a helyzetet, „tizenkét évvel a határváltozás után” még indulatokat váltott ki, s az ügyészség, „némi késedelemmel” ugyan, de elkobozza a regény fellehető példányait (HORNYIK 1986; 36). Ez lehetetlenné tette a róla való beszédet, és Börcsök Erzsébet jobb sorsra érdemes regényét, az első „igazi vajdasági regényt” hosszú időre befedte a feledés homálya.

Juhász Erzsébet posztumusz megjelent kötete, a *Határregény* (2001) hasonló kérdéseket jár körül, mint Börcsök Erzsébet regénye. A hatvanas években indult neoavantgárd folyóirat, az *Új Symposion* második nemzedékéhez tartozó alkotó, akárcsak korosztályának többi képviselője, alkalmazkodik férfikánonhoz. Elaine Showalter a férfikánonnal való párbeszédnek több fázisát különbözteti meg, melyek közül az első, amikor a nőíró a férfikánon beszédmódjához igazodik. Juhász Erzsébetnek különösen a korai munkáira volt ez jellemző. A Showalter által felállított második fázis, a lázadás, a férfikánon ellen való tiltakozás Juhász Erzsébetnél elmarad, viszont igen korán megfigyelhető a harmadik, amely a nőiség megjelenítésére vonatkozik, a női identitás mibenlétének kutatására irányul.

A magyar „irodalmi közbeszédben (...) az író nő a *hagyományos* irodalmi hierarchiában meglehetősen alacsonyan helyezkedett el, nem jelentett érté-

² A másik kritikus, Kisbéry János is első megközelítésben genderszemontú értelmezését adja a regénynek. „Börcsök Erzsébet nő a szónak abban az értelmében, hogy mint író is nő marad. Nem lehetne összetéveszteni egy férfival. A nőisége a világnézete, az életfelfogása, ehhez alkalmazkodik, ezen keresztül lát meg mindent. Száz lépésről észre kell vennünk, hogy szoknyában jár, holott ez nem is olyan magától értetődő. Egy dilettáns írásmű rendszerint annyira nem valósít meg semmit sem az írója egyéniségéből, annyira nem sajátja, és annyira idegen marad tőle, hogy nemileg is indifferensnek rémlik. Habozunk eldönteni, hogy nő írta-e, vagy férfi. S ahol ez a különbség már észrevehető, ott kezdődik az írói tehetség” (KISBÉRY 1933; 354). A nemek szerinti megkülönböztetés tehát esztétikai kategória. Ennek megfelelően Szirmaival ellentétben ő azt rója fel a regénynek, hogy alárendeli a szerelmi szálát a kisebbségi problémának, ő a szerelmi szál részletesebb kidolgozását hiányolja. A két kritika ellenétes szempontrendszere a nőirodalommal szembeni értékítélet bizonytalanságát is érzékelteti.

ket, sőt éppen ellenkezőleg” (BÁN). Juhász Erzsébetnél a harmadik fázis annak ellenére következik be, hogy ő maga nem tudta magát függetleníteni az irodalmi közbeszédnek ettől az ítéletétől, és nyilván tiltakozott volna, ha írónőnek nevezik, nem egyszerűen írónak. Novelláiban, regényeiben viszont kifejezetten a női jellegzetességek, a női tapasztalatok megfogalmazását érhetjük tetten. Nőalakjai kisvárosi figurák, akik átszellemültek, minden gyakorlati érzék híján vannak, gyakran neurotikusak, ziláltak, tetteik nem követik az ok-okozati összefüggéseket. Mintha mindig kissé a föld felett lebegnének, érzelmeik és intuícióik vezérlik őket, lelkialkatuk kihat környezetükre, lelkiviláguk kivételes érzékiségük kivételése.

Utolsó regényének narrációja fordulatot jelez: markáns, határozottan kirajzolódó, tudatosan felépített világképet, egységes poétikai jelrendszert érvényesít, amelynek előzménye jegyzeteinek és naplószerű feljegyzéseinek időszerűségében és képviselői gondolkodásra irányuló tendenciájában kereshető. A tágabb értelemben felfogott közös térség, a kelet-közép-európai szellemiség mibenlétének megjelenítése felé nyitja meg a szöveg értelmező horizontját. Nem csupán a variábilis identitásra hívja fel a figyelmet, hanem egyúttal a személyes és a kollektív identitás kapcsolódási pontjaira mutat. A nemzeti hovatartozás kérdése kerül fontos helyre, amely történeti idő és a személyes életidő összefonódását követi a 20. század során.

A regény a Monarchia-élmény, pontosabban a Monarchia felbomlásának élményétől indul, és jut el a legújabb háború traumatikus tapasztalatainak megjelenítéséig. Mintegy előképét látjuk a mai eseményeknek a századelőn meginduló bomlástendenciákban. A regény fejezetei egyértelműen megnevezett regionális helyszínekről indulnak, és központi funkciót töltenek be cselekményének alakításában, amely az idegenségtapasztalatot teszi meg centrális témájává. A szintér egyértelműen interkulturális, ugyanis nemcsak a különféle kultúrák egymás mellett élésének keretét biztosítja, hanem egymásra hatásuk is jellegzetes (lásd még: TOLDI 2010).

Az első fejezet Újvidéken kezdődik, miközben az emlékezés visszaidézi a főhős bécsi éveit, de Budapest, Prága és Pozsony is megjelenik a cselekvés színtereként. A regény többi fejezete pedig Szabadka, Temesvár, Linz, Graz. A szöveg ezeknek a megváltozott tereknek az idegenségélményét fogalmazza meg. A *Határregény* világképének mélyén felfedezhető az a tükröztető eljárás, miszerint az egyén pusztulása és a birodalom bukása között párhuzam húzódik.

A *Határregény* cím erős metaforája a jelentések sokoldalú kibontását teszi lehetővé. A haza fogalmának kiürülésével mindig a kisebbségi létpozíci-

óból beszélők szembesülnek: „Ekkor döbbsent rá, hogy neki valójában soha sem volt hazája a szó valódi értelmében. Hiába tanították meg vele ennek az országnak a történelmét, nem jegyzett meg belőle semmit. *Idegen* és érdektelen volt számára minden. Talán azért, mert minden tankönyvben úgy fogalmaztak, hogy hazánk” (JUHÁSZ 2001; 14). A jelen perspektívája is megnyílik, amelyben az idegenségérzet, aminthogy a kisebbségi léthelyzet is, felszámolhatatlan, ugyan „létezett még a szülők, nagyszülők s a rokonság elbeszéléseiben egy messzi másik Magyarország”, de az csupán „anyanyelvvelésként” vált valósággá, minden más téren „*idegen*, valószerűtlen maradt” (a kiemelés tőlem – T. É.). Ugyanaz az idegenség tükröződik a hálólóként szétterülő közép-európai térkép minden szegletében, mindazokban a városokban, ahol a hősök „felmenői születtek, életüket leélték vagy éppen elhagyták szülőhelyüket, hogy egy másik országban telepedjenek le, vagy el sem hagyták, s mégis más ország polgáraivá lettek az előreláthatatlan történelmi zajlások minden összekuszáló forgatagában.”

A nyelv elvesztése, a nyelvhasználat tilalma traumaként jelenik meg. A lány felháborodik, hogy apja magyarul szól a gyerekeihez, nem engedélyezi a magyar beszédet. De az interkulturalitás hibrid identitása is tetten érhető, éppen a nyelvhasználatban: a „társalgás végig a magyar és a német összevissza keveréséből tevődött össze”. A regényben a Patarcsics család a jellegzetes példája a „teljes zürzavarnak”, ami a nemzeti hovatartozás szerinti tisztázatlanságból ered. „Cecília mamának, aki tősgyökeres szabadkai volt, valójában egyre ment, bunyevác-e, horvát-e vagy netán valami elfajzott szerb, csak magyarnak ne higgye senki, mert nincs annál alávalóbb dolog.” Éppen ezért életében egyetlen szót sem mondott ki magyarul. Fia, Miklós viszont, „végeérhetetlenül kóvályog” nyelvek és identitások között, és mindennél jobban szeretné, ha identitása szilárd lenne: „már nem volt se bunyevác, se szlovén, de még nem volt igazán magyar sem. Pedig úgy érezte, ha egyetlenegyszer igazából át tudná érezni, hogy ő magyar, az lenne a révbe jutás, minden földi jónál nagyobb gazdagság” (JUHÁSZ 2001; 61).

A szövevényes rokonsági kapcsolatok és a családon belüli nemzeti hovatartozás, rokon- és ellenszenvek kaotikus együttese rajzolódik ki a regényben. A család rendszerként felfogott struktúrájában a rendszerelmélet törvényszerűségei érvényesülnek, miszerint egy-egy kultúrában meghatározott szerepek, elvárások, sztereotípiák, klisék, értékminták halmozódnak fel, és ezek a rendszeren belül összekapcsolt minták nemzedékről nemzedékre hagyományozódnak. A regényben a férfiak korán halnak, háborúk áldozatául esnek. Ők a nagy nemzeti narratívumok megélőí, nemzeti identitásuk bi-

zonytalanságát is ők élik meg intenzívebben, fogják fel társadalmi – és társadalmi nemi – szerepük részeként, identitásuk szerves alkotóelemeként. A nemzeti identitás és a nemi identitás összefüggése Patacsics Miklós személyében fonódik össze végérvényesen. A főhős úgy érzi, ha nemzeti identitása tisztázódna, az nem megváltoztatná egész személyiségét, hanem akkor válna „igazi férfi”-vá is.

A nők etnikai identitása a szorosabb interperszonális viselkedésstratégiák keretében mutatkozik meg, a trauma családi és szerelmi életét érinti, s csak azok függvényében, mintegy másodlagos tényezőként jelenik meg a nemzeti vonatkozás. Ennek ellenére a regény a hagyományos családmodell átalakulását is rögzíti: a női figurák messzemenően dominánsabbak, kezdeményezőbbek, a férfiak a családon belül pipogyák, másodrendűek, még akkor is, ha néha józanabbnak bizonyulnak. A nők – habár a helyen maradás hívei – kezdeményezik a nemzeti narratívumról való gondolkodást, sőt távolba szakadt családtagok látogatásakor provokálják is. Erős nőalakok jelennek meg, akik néha teljes egészében érzelmeik rabjai, s ebben következetesek és a fanatikusságig kitarthatók, míg mások tökéletesen hártják maguktól a kötelet, teljesen híján vannak az érzelmeknek, az elfojtás, a tudatos távolságtartás, az idegenségérzés fenntartói. Ella például „nem szerette férjét, nem szerette gyerekeit”, kedves időtöltése a festés volt, s képein önmagát rendre hullaként jelenítette meg, „ugyanaz a semmibe meredő holtidegen tekintet az első önarcéptől az utolsóig”. Az önel fogadás lehetetlensége a nőiség elfogadásának képtelenségével jár együtt. A női figurák a hagyományos női szerepmintákkal ellentétesek, s mivel egész személyiségük szubverzív, nőiségükben is azokká válnak.

A két irodalmi példa arra mutat rá, hogy az interkulturális együttélés „nagy narratívájának” alakításához a nőírók jelentős mértékben járultak hozzá. Ezért nemcsak a „férfikánonban” elfoglalt helyük érdemelne újraértékelést, nőírásként való olvasásuk is új eredményekre vezetne. A 20. század elejének írónője mind nemzeti, mind női identitásában stabil, míg a század végének nőalkotója identitását kutatja szüntelenül. Az önazonosság keresésének eredménye azonban nem a szilárd azonosság megtalálása, hanem az önidentitás még bizonytalanabbá válása, amely a teljes önelvesztésig vezet. A szöveg egészen abban a szellemben működik, ahogyan a posztmodern narrátori identitás Zygmunt Bauman szerint alakul: „A nehézség nem abban áll, hogy identitást találjunk, fedezzünk fel, konstruáljunk, állítsunk össze (vagy vegyünk), hanem hogy elkerüljük, hogy túl szűkre szabott legyen és ráragad-

jon testünkre... A posztmodern életstratégia sarkalatos pontja nem az önazonosság kialakítása, hanem bármilyen rögzítettség elkerülése” (BAUMAN 2004; 198). Az önazonosság hiánya a narrátor mint individuum és a környezete közötti dialogikus kapcsolat hiányaként jelenik meg. Míg a századelő írónöje minden kritikában visszajelzéseket kap a női identitás megjelenítésének módjára és sikerességére, addig a századvégen erre nem történik utalás. Míg a századelő irodalomról való gondolkodásába még bele volt írva a nőiségre való reflektálás, a nőiség szempontjai nem külsőlegesek voltak, addig a századvég kisebbségi irodalomról való gondolkodása egyértelműen irodalmon kívülinek gondolja a felvetést. Ennek megfelelően Börcsök Erzsébetet az irodalmi kánonban kell rehabilitálni, míg Juhász Erzsébet helyét a nőirodalom keretében kell újrafogalmazni és megtalálni. Ez a kettősség mindkettejük írói opusába bele van kódolva.

Irodalom

- BÖRCsök Erzsébet (1968): Eszter. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- BÖRCsök Erzsébet [1933]: A végtelen fal. Jugoszláviai Magyar Könyvtár, Szubotica
- BÁN Zsófia: Van-e az irodalomnak neve? URL: <http://mindentudas.hu/elodasok-cikkek/item/5-van-e-az-irodalomnak-neme?.html> (2011. 11. 13.)
- BAUMAN, Zygmunt (2004): A zárandokok és leszármazottai: sétálók, csavargók és turisták. = Biczó Gábor szerk.: Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridaig. Csokonai Kiadó, Debrecen
- BORI Imre (1998): A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum Könyvkiadó–Zavod az udžbenike, Újvidék–Beograd
- CIXOUS, Hélène (1997): A medúza nevetése. = Kis Attila Atilla, Kovács Sándor, Odorics Ferenc szerk.: Testes könyv. Szeged, Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, II. 357–380.
- FARAGÓ Kornélia (2001): Utószó. Közép-európai határjáték = Juhász Erzsébet: Határregény. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- HARKAI VASS Éva (2007): Az újvidéki villamostól a bécsi expresszig. = Tolsztoj és Kirkegaard Berlinben. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 91–98.
- HORNYIK Miklós (1986): A Mi Irodalmunk története és repertórium (1930–1933). A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- HÓZSA Éva: A Szenteleky-kultusz regénybeli lenyomata. URL: <http://www.zetna.org/zek/konyvek/116/hozsa05.html> (2012. 05. 10.)
- KISBÉRY János (1933): Kisbéry János: Börcsök Erzsébet: A végtelen fal. Kalangya, 5. 353–359.
- PATAKI Ferenc (2001): Élettörténet és identitás. Osiris, Budapest

- SHOWALTER, Elaine (1994): A feminista irodalomtudomány a vadonban: A pluralizmus és a feminista irodalomtudomány. Helikon, 4. 417–442.
- SZAMOSI Gertrúd (2004): A skót nemzetű posztkoloniális toposzai. URL: <http://www.korunk.org/?q=node/&&ev=2004&honap=12&cikk=7714> (2011. 12. 02.)
- SZENTELEKY Kornél (1931): Hol késik a vajdasági regény? = Sz. K. (2000): Új lehetőségek – új kötelességek. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek II. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 76–78.
- SZENTELEKY Kornél irodalmi levelei 1927–1933 (1943). Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta: Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. Kiadja a Szenteleky Társaság. Zombor–Budapest
- SZIRMAI Károly (1933): Szirmai Károly: Börcsök Erzsébet, a vajdasági regény problémája és A végtelen fal. Kalangya, 409–417.
- POZSVAI Györgyi (1993): Mindéig. Magyar Napló, szeptember 3. 40–41.
- TOLDI, Eva (2010): Interkulturalnost, interpersonalne i narativne strategije u savremennoj mađarskoj književnosti u Vojvodini. = Susret kultura. Zbornik radova. Filozofski fakultet, Novi Sad, 1225–1230.

FROM ACCEPTANCE TO SUBVERSION

Women's writing, intercultural phenomena

The vitally important question of Hungarian literature in Vojvodina between the two World Wars was what the Hungarian writers ought to be writing about. Should they describe local colours, or might they describe eternal, all-pervasive questions of life? Kornél Szenteleky, the leading figure of Hungarian literature held that the 'true Vojvodinean novel' ought to depict the minority existence after the Treaty of Trianon and the coexistence of Serbs and Hungarians. The 'true Vojvodinean novel' took a long time to be written until finally a woman writer, Erzsébet Börcsök's novel under the title *A végtelen fal* (*The Endless Wall*) met Szenteleky's expectations. Therefore, the development of the 'great narrative' on the vital questions of life in literature was influenced by a woman writer. The paper looks at the issues of the awareness of belonging and forms of expressing identity in the novel. Erzsébet Juhász's *Határregény* (Frontier Novel) contributed in a decisive way to the expressions of interculturalism in literature. The experiences of the feelings of belonging or not belonging, of one's own and of the foreign, in addition to positions of power and traditional forms of conduct, are also determined by the awareness of cultural differences and by finding them attractive or repulsive. The border and the wall are not only characteristic

metaphors in this textual world but also text-formative features. The study of the two novels also allows for recording the differences in feminist literature and feminine roles between the beginning and the end of the 20th century.

Keywords: Hungarian literature in Vojvodina, “true Hungarian novel form Vojvodina”, Erzsébet Börcsök, Erzsébet Juhász, women’s writing, multiculturalism, cultural stereotypes.